

Jazyky východních Slovanů v Polsko-litevské unii

Dějiny východoslovanských jazyků 6

Mgr. Vladislav Knoll, Ph.D., DSc.

Verze 6 (13.4.2026)

Obsah

1. Politický vývoj a jazyková situace
2. Hybridní varieta
3. Ruténština
4. Standardní církevní slovanština

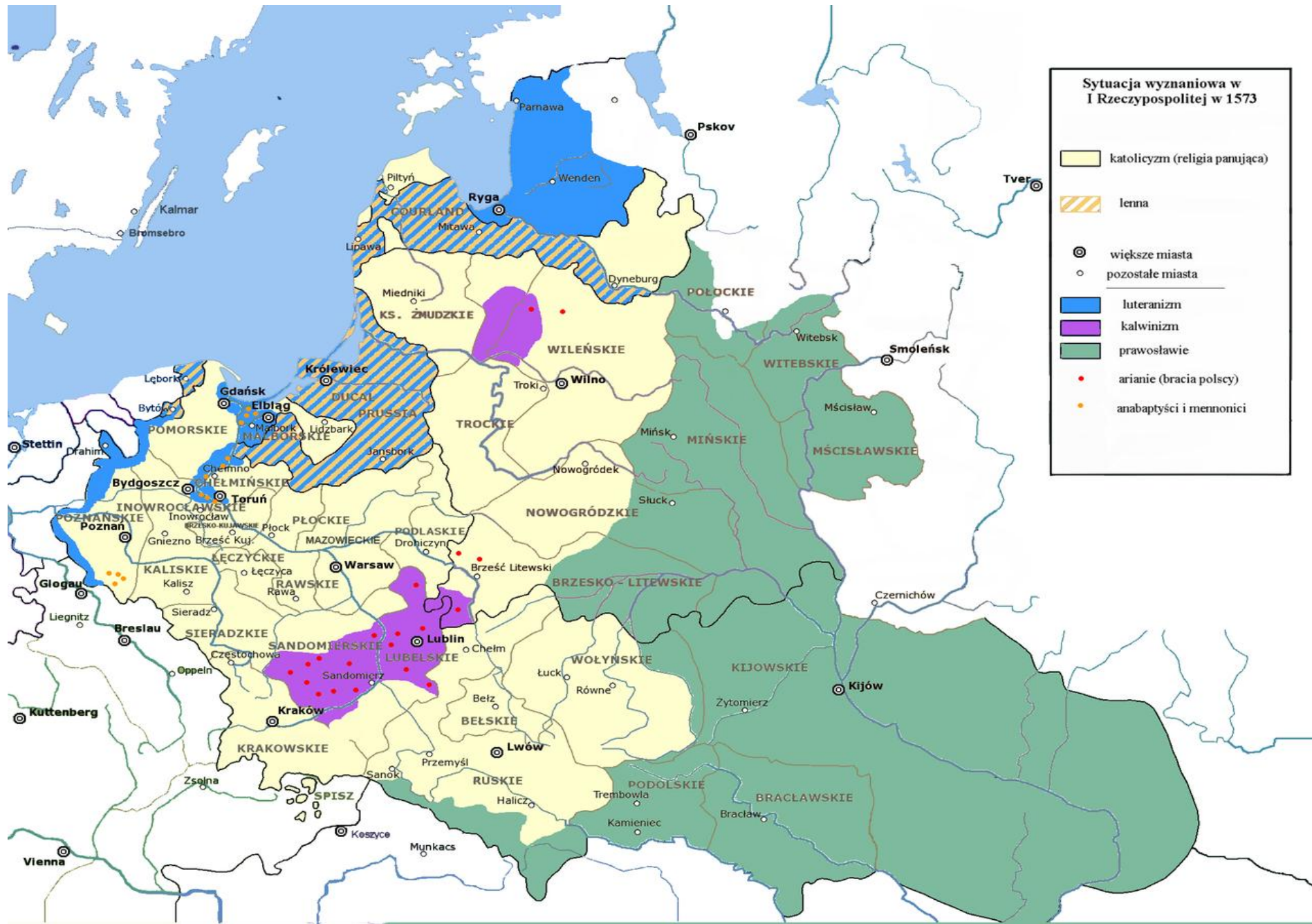

Politický vývoj a jazyková situace

Politicko-kulturní vývoj

- 1492 definitivní personální unie Polska a Litvy
- **Zikmund Starý (1506-1548)**
- **Zikmund August (1548-1572)**
 - 50. léta 16.st. vytváření **reformačních kruhů** na Litvě
 - Asi 2. pol. 16.st. Vytvoření Záporožské Seči
 - 1561 privilegium litevským Tatarům
 - 1563 Vilniuské privilegium: zrovnoprávnění pravoslavné, protestantské a katolické šlechty
 - **1569 Lublinská unie** – spojení Polského království a Litevského velkoknížectví do jednotného státu *Rzeczpospolita Obojga Narodów* => začátek polské kolonizace na běloruském a ukrajinském etnickém teritoriu => tzv. *polszczyzna kresowa*
 - **1573 Varšavská konfederace** – zákon o svobodě vyznání šlechty a svobodných lidí
- **Štěpán Báthory (1576-1586)**
 - 1578 založení kozáckého vojska v rámci armády *Rzeczypospolitej*
 - 1579 založení Vilniuské akademie, 1. jezuitské vysoké školy v VKL
- **Zikmund III. Vasa (1587-1632)**
 - Protireformace a centrální podpora šíření katolicity
 - 1590 *Porządek ze strony Niżowców i Ukrainy* – omezení autonomie kozáků > povstání K. Kosyňského (1591-3)
 - **1596 Brestská církevní unie**
 - 1620 obnovení činnosti pravoslavné církve soupeřící s uniatskou (řecko-katolickou) církví

Jazyky na východě Rzeczypospolitej

- **Hovorové jazyky:** ukrajinské, poleské a běloruské dialekty, litevština, lotyšтина, turkické idiomy (karaimština, (krymská) tatarština), jidiš, polština (zejm. od 2. pol. 16.st.) a další
- **Konfese:** pravoslaví, katolictví, později uniatství, kalvinismus, luteránství, unitářství (novoariánství), judaismus (různé směry), islám.
- **Psané jazyky**
 - **Ruténština:** úřední jazyk ve VKL, jako lit. používán všemi konfesemi kromě katolíků.
 - **Církevní slovanština:** bohoslužebný jazyk pravoslavných a uniatů, postupně nabývá i funkce vzdělaneckého jazyka pravoslavných.
 - **Polština:** nadkonfesionální jazyk, preferován šlechtou, úřední v Haliči, proniká do VKL.
 - **Latina:** nadkonfesionální, jazyk vzdělavců, psána jím i literatura, šířen školou.
 - **Litevština:** od 1547 v Prusku (luteránský katechismus, překlad Bible), od 1575 na Litvě (katolický katechismus).
 - **Hebrejština:** kulturní jazyk Židů a Karaimů.

Hybridní varieta

Charakteristika

- O hybridním jazyce (výrazné míšení csl. a vern.) v PLU lze hovořit pouze do zač. 16. st., pak dochází k:
- Vytvoření **csl.-ruténského bilingvismu** podle vzoru bilingvismu *latina/polština*, přičemž ruténština výrazně rozšiřuje své funkce kromě liturgické a stabilizuje se
 - A. Filippovič 17.st.: *Русь – Словенскимъ и Рускимъ, а Поляки – Латинскимъ и Полскимъ языкомъ, ведлугъ народу и потребности литеральной книгъ заживаючи.*
- Rysy hybridního žánru mají:
 - **Letopisy** (tradiční hybridní žánr): postupně přecházejí k ruténštině (ale i lat., pol.)
 - **Odborné spisy**: např. překlady z hebrejštiny (např. Logika, Aristotelova vrata) => pro odbornou tvorbu hlavně latina, brzy ruténština a csl.
 - **Náboženské**: Четья z r. 1489, biblické překlady F. Skoriny – větší zpřístupnění textů => v pravoslaví/uniat. ale převládá csl., katolictví: lat., pol., jiné konfese: ruténština, polština

Francisk Skorina

- 1486 (Polock) -1551 (Praha)
- 1504-1506 studia v Krakově, 1512 studia medicíny v Padově
- 1517-1519 vydává v Praze 23 starozákonních knih (Бивлія рѣска), první je žaltář
 - knihy obsahují předmluvy, které mají více vernakulárních rysů
 - Texty, které byly k dispozici csl., nejspíš čerpáno z rukopisů
 - při přípravě textů, které nebyly k dispozici, nejspíše významně používána česká Benátská Bible (1506)
- 1520-1525 tiskne modlitebník obsahující 21 modlitebních textů včetně žaltáře (některé části vydávány zvlášť), Apoštol, ve Vilniusu, pak cestuje (např. Poznaň, Královec)
- Od 1535 žije v Praze, zřejmě jako lékař nebo/a zahradník
- Jazyk (zejm. předmluv):
 - Průnik vern. forem do csl.
 - více perf., ustrnulých participií (даючи, даюции), u- > v-, греси/грехи/грехове, 1.pl. –мъ/мы/мо, minimální užití ъ atd.
 - Řada bohemismů (заграда, наглыи, жаларь, гудба, змизати...)
 - Téměř bez jihoslovanského vlivu
 - Výrazné rozdíly mezi knihami, např. žaltář –ръ-, Genesis –ер-/ор-

ПОЧИНАЮТСЯ ПЕРВЫИ КНИГИ МОИЕ
ОВЫ РЕКОНЫИ ѿЕВРЕИ БРЕШЕВ ПОГРЕЧЕ
СКНИЖЕ ИПОЛЯТИНЕ ЕНЕЗЕОВЪ ЯПОРЖСКИИ
БЫТЬЯ • ИЗАНЫКАЮТЬ БОБОТ ГЛАВЪ И

ГЛАВЯ
БОТВОРЕНИИ НЕБА ИЗЕМЛИ ИИНЫХЪ ВСЕХЪ РЕЧЕН
ЕЖЕ ВШЕСТИ ДНЕХЪ ОЧИНИЛЪ ГДЬ БОГЪ ИИМОИЦИ СОЗЪ
ДЛАЪ ЧЕЛОВѢКА ПООБРАЗУ СВОЕМУ ИДЛА ВСЕМЪ БЛВНИЕМЪ

НАЧАЛЕ СОТВОРИ БО НЕБО ИЗЕМЛЮ • ЗЕМЛ
ЖЕ БѢ НЕПЛОДНА ИНЕОКРАШЕННА • ИТМЫ БЫ
ЛИ ПОВЕРХУ БЕЗДНЫ • ИДУХЪ БОЖИИ НОШАШЕ
СМ ПОВЕРХУ ВОДЪ • ИРЕЧЕ БОГЪ ДАВУДЕТЬ
СВЕТЪ ИБЫСТЬ СВЕТЪ • ИВЕНДЕ БОГЪ СВЕТЪ

Charakter

- **Označení: РУСКІЙ ЯЗЫКЪ**, v kontrastu s csl. také общій, простыи
- **Vznikl na základě úředního jazyka** východoslovanských knížectví (např. Polockého), které byly do 14. stol. začleněny do Litvy
- **Administrativní jazyk VKL, pak vých. Polska** do r. 1696 v litevsko-bělor., do 1673 v ukrajin. části
 - Status 1566, 4.1: *А писаръ земскій маеть по Руску литерами и словы Рускими вси листы и позвы писати, а не иншымъ языкомъ и словы, и такъ маеть писаръ присегати.*
- **Je rozdílná jak od csl., tak od vern.** (Uževyč 1643: *lingua sacra sclavonica* vs. *lingua sclavonica* vs. *lingua popularis*)
- Ruténština se stává zejména jazykem šlechty, zatímco csl. je jazykem církve a později učenců (podobně polština a latina)
- Řada ruténských textů je **překladem z polštiny**, postupně se s polštinou natolik sbližuje, že se (v případech úředních textů) jedná téměř o transliteraci.
- **Nelze jasně oddělit** severní (běloruskou, poleskou) a jižní (ukrajinskou) varietu, severní může vykazovat větší tendenci k polonizaci, jižní k vlivu csl., dialektální rysy může obsahovat lokální administrativa

Jazyková charakteristika (Трысчан)

Rysy společné s moskevským úředním jazykem

- **Historicko-fonologické rysy:** plnohlasy, *tj/dj > ч/ж, о- (один)
- **Morfosyntax:** použití perfekta (často se sponou: я есми быў, ты еси быў, он быў...)
- **Skloňování adjektiv** (kromě nom. sg. mask.): доброго, доброй
- **Gen. pl. mask.** -овъ
- **Nedůslednost psaní Ъ** (často úplně vynechání) – důslednější v textech z ukr.
- Kolísání inf. –ти/ть (ukr. spíš -ти)
- Předpona вы- (выдати)
- Některé, zejména lexikální vlivy csl. (i když méně než v mosk.): искати, сретнути...

Specifické rysy

- Zachování nom. adj. Sg. mask. (добрыи), 2. palatalizace velár ve skloňování(у рунэ), vokativu (пане)
- Počáteční u- > v-, předl. V > u (вбіти, вже/вжэ, у реку) – typičtější pro bělor. psaní
- Nepřízvučné /ja/ > /je/ (витезь, памець) – polessko-volyň.
- Změna e > o i na jiných místech než v moskev. (жона, чотыры)
- Časté psaní ы (rozději také э) po ц, ч, ш, ж, р (чыніти, прышоў) – br.-poless.
- Časté měkké koncovky 3.os. (маець, маюць)
- Koncovka –мо u 1.pl. (есмо), vedle –мъ/мы
- Stopy existence protetického v- (озмець)
- Typická slovní zásoba: але, абы, або, бо, иж, вел(ь)ми, мети, чути, чась, одъ
- Absence *jъ: мѣти, згубити
- Съг- > зг-: згода
- Rozlišování /g/ (кг/г: кгде), /h/ г
- Texty z ukr. oblastí: nejistota ы/и, vzácně Ъ > и, о > оу

Polský vliv

- **Folnolgické lexikalizované polonismy:**

- *tj: обещати, цудныи, мощныи
- *TroT: кроль, оброна
- *dl: ковадло
- *lъ: длугыи, вздлужъ
- *ę: венць
- *e > o: продокъ

- **Morfologické polonismy:**

- tvoření perfekta (былем, я-м был),
- tvoření fut. (буду чынил)
- preference gen. O-kmenu: -u (лесу)
- 1. sg. typu поведам

- **Lexikum:**

- Funkční slova: ал(ь)бо, теж, ведлуг/ведле, барзо, жебы, звлаща, кгда, же
- Administrativní pojmy: аргументъ, децизия, бурмистръ, шлюбъ, валчыти, воить, квалтъ, рахунок, фундація, сведецтво, рада...
- Běžná slovní zásoba: рокъ, барва, милость, жартъ, рэчь...

Administrativní použití

- *Litevská metrika* (sebraná kancelářská akta VKL 15.-18.st.)
- *Metryka ruska* (1569-1673, Kyjev, Volyň, část Podolí)
- *Významné zákoníky VKL:*
 - Kazimírovo Privilegium 1447
 - Kazimírův Suděbnik 1468
 - Litevské statusy 1529, 1566 a 1588

109.—1523, сентября, 15. Листъ Польскаго короля Сягизмунда къ воеводѣ Кіевскому Андрею Немировичу о томъ, чтобъ онъ не отдавалъ никому слугъ королевскихъ Давида и Ѳедора Петровичей, а по ихъ просьбѣ, оставилъ ихъ въ службѣ королю.

Жыкгимонтъ, Божью милостью король Польскій (etc) воеводѣ Кіевскому, державцы Сяслоцкому, пану Андрею Немировичу, и инымъ воеводамъ Кіевскимъ, хто и напотомъ будетъ отъ насъ воеводство Кіевское держати.

Били намъ чоломъ слуги наши Кіевскіе на имя Давыдъ а Ѳедко Петровичы и повѣдили передъ нами, ижъ они сами и отцы и дѣды ихъ служывали предкомъ нашимъ и намъ конемъ у зброн, а иныхъ служобъ ани подачокъ которыхъ не знали, и били намъ чоломъ, абыхмо казали имъ намъ служыти а не отдавали быхмо ихъ никому. Ино мы на ихъ чоломбитье то вчинили, на то дали имъ сесь нашъ листъ: мають они намъ служыти конемъ во лугъ давного обычая, и не маемъ ихъ никому отдавати. Прото естъли будетъ хто въ насъ ихъ упросилъ, и твоя бы милость никому тыхъ слугъ нашихъ не поступалъ и отъ всякихъ кривдъ ихъ боронилъ.

Писанъ у Краковѣ, подъ лѣт. Бож. нарож. 1000 пять сотъ 23, мѣсяца сен. 15, индыкъ 12.

Горнистай.

Světská překladová literatura

- Zachováno rukopisně
- Překladová beletrie (z pol./češ.):
 - Alexandreida
 - Trajánská historie
 - Tristan a Izolda
 - Historie o Attilovi
 - Bova Králevic
- Překladové kroniky (z pol.)
 - Kronika Marcina Bielského
 - Kronika Macieje Strykowskiého

«Ох мой боже, мой неприятель ест у нашем дому, который уби моего брата короля Амурата, доброго рыцера! То ест Трыщан, для того ся танил, а то ест тот меч, который учинил всех нас жалостных и понизил и уменьыл всю Орлендыю». И розгневалася велми, узявши меч, и пошла на Трыщана велми прудко, и прышодшы к нему, замахнула тяти его; Трыщан скрылся у кадь. И рекла: «Трыщане, ты еси тут мертв от сего меча, которым еси убил моего брата короля Амурата; тепер еси мертв от моеи руки». Трыщан нияко ся не сполохал, а пахолок прыступил, рек: «Пани, варуйся, не вбивай рыцера своей рукою, не слушыт тебе, такой корунованой паней королевой, окрывавити свое руки в крови рыцерской. Если ест винен, дай тую помсту на короля, он может учинити, што будеть слушно ему и годно твою жалост мстити». А пани пред ся не внелася, наступила тяти Трыщана, а пахолок ее уфатил за руку, не дал тяти, а Ижота покинувши сором, бо ее мнлость Трыщанова тиснула, и защытила его рукою велми милосердно. И рекла королева: «Моя милая дочко Ижото, што чыниш? То ест Трыщан, который убил твоего дядка Амурата».

И на тот крык прышел король и рек: «Пани, чому ся так гневаеш?» Она рекла: «Господару, як ся не гневати? нашла есми наибольшого неприятеля своего Трыщана, который вбил брата моего Амурата, тым ся танил в нашем дворе; або его ты вби, або я. То ест тот меч, который Амурата вбил, а он нехай от того-ж меча умрет». Король то чувшы и помыслил, бо был велми мудрый, и рек: «Тихо, пани, дай тую помсту на мене, я хочу вчинити, як ест право годно, а тебе будет не жаль». И взял от нее меч и рек: «Пойди тепер вон». И она пошла, а король пытал Трыщана. И рек Трыщану: «Милый прытелю, ты-с вбил Амурата?» Рек Трыщан: «Таитися болшей не могу, я есми его вбил, ништо ми не може прыганити», иж так годилося мне его вбити, або ему мене, инак не могло быти». Рек король:

Biblické překlady

- **Peresopnycké evangelium** (rkp., 1556-1561, Volyň) na základě csl., pol. a češ., jeho volný přepis: **Žitomirské evangelium** (rkp., 1571, Volyň)
- **Vasil Ciapinski**: Evangelium (1572, tisk, Ňasviž, Bílá Rus, dvojjazyčný cyr.-rus. text) – z pol. – kalvín.-arián.
- **Krechovský Apoštol** (1573, rkp., Halič) z pol. – kalvín.
- **Valentyn Nehalevskyj**: Evangelium (1581, rkp., Volyň), z pol. - arián.

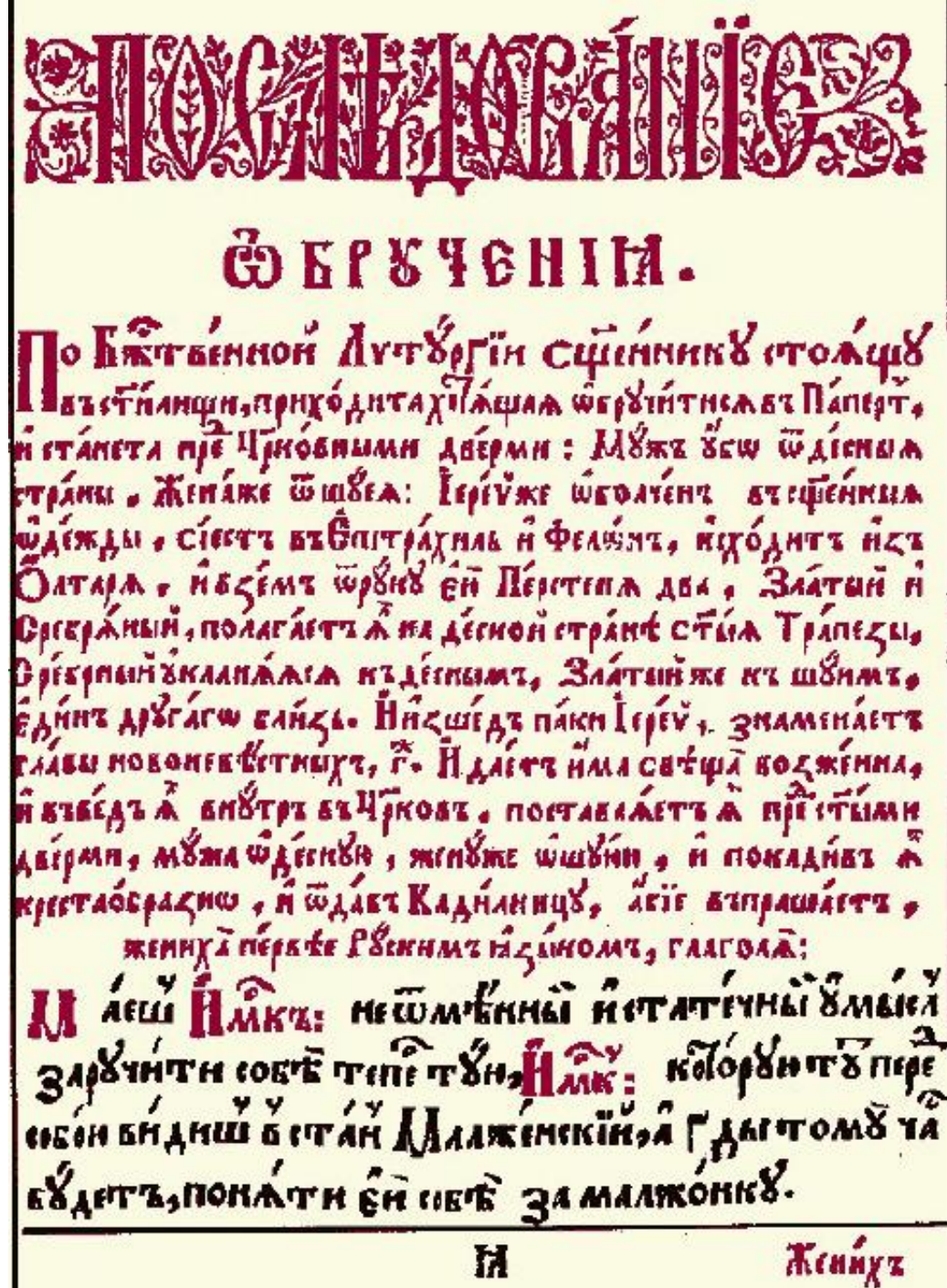
підій, *підій*.

[illegible]

ГЛА ДОКОНАЛКІСТЬ К҃ІІ.
 К҃ІШОЛЬ ЗГАНЕНІЙ. І
 ПРИШОЛЬ КЪ ОУКРАЇННІ
 НАДІЙСКЫМЪ. ПОСОНУНІСТО
 РОНТІОДАНІ. ІЗАННІКЪ І
 ЦІЛІ НАРЕДІННОСІ. НОУ
 ЗДОРОВИЛЫТДУ. ПРІ, ПІА КТО.
 І ПРИСТОУПИЛИ КНІМЪ ФА
 РИСЕЄ ЗЛАЖНАЮНІГО
 РЕКОУНІЄЦЮ. ЕСЛИГОДІСІ
 ТАКОУ ПОУСТІТИ ЖЕНОУ СКОЮ,
 ПІТОЖЕ КІКОЛВЕ ЗАКІННИА
 ІСЖЕ СІ ПОКІДАЮТІ РЕКЛИ.
 ТІ НЕ УНТАЛИСТЕ, ТІ КІ КОТО
 РИ ІНІ СТВОРИЛИ СПОУТАКОУ ЦЮ

Role ruténštiny v liturgii

- I v pravoslavném a uniatském prostředí roste používání ruténštiny v náboženství
- Kázání a modlitby byly běžně ruténsky
- Existuje polemika o rozdělení rolí csl. a rut.
- U csl. knih předmluva a úvodní epigram rut.
- Kyjevský Postní triod 1627 – některé části liturgie rut.
- **Kyjevský trebnik Petra Mohyly 1646**

Konfesní literatura

- 1562 (tisk) Katechismus Simona Budného (Białystok, kalv.-arián.)
- 1577 (tisk) Piotr Skarga: *O jedności kościoła bożego* => vyvolalo vlnu polemické literatury na obranu pravoslaví (např. Ivan Vyšeňskij, Przemyśl) nebo uniatství (např. metropolita Ipatij Pocej, Brest)
- V ruténštině těchto spisů, často tištěných mohou být lexikalizované csl. formy (např. absence plnohlásí, některé koncovky, složená slova)

Вопрос.¹¹ Што ж ми даеш, диаволе? Именууй, да знаю наперед.

Отвѣт.¹² Дам ти нынѣшнего вѣка славу, роскош и богатство. Если хочеш быть преложным, духовно зовомом, от мене ищи и мнѣ угоди, а бога занедбай; бо от того не леда як таковыя достоинства дарованы бывают, а я скоро тобѣ дам. Если хочеш бискупом быть, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш архибискупом быть, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш кардиналом быть, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш папѣжем быть, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. И другим всѣм, меншим¹³ преложенствам, пробощствам и поповствам в приходѣх и наданях, не так гойных и богатых, прагнучии, падши, поклонѣте ми ся, я вам дам. И до вас, мирское власти и титулу земного моего царства прагнучим, тое ж мовлю, аще, падши, поклоните ми ся, я вам вся сия прагненнаа вами¹⁴ подам. Если хочеш войским, подкоморим или судиею быть, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш кашталяном быть, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш старостою быть, пад, поклони ми ся, я тобѣ дам. Если хочеш воеводою

Letopisy

- Starší letopisy nebo starší části letopisů mohou být psány ještě hybridním jazykem, mladší části jsou ruténské.
- Jednotlivé letopisy se přístupem k jazyku mohou dost lišit podle délky tradice (např. Letopis Avraamky vs. Lvovský letopis vs. Vilniuský letopis, viz PSRL 17, 20, 35)

Где жь ѡдно княжа Рымское именем Палемонъ, который же царю || Нерону был кривнымъ, забрався зъ женою и з дѣтми своими и с поддаными и скарбы своими с которымъ жо княземъ плат сотъ шлаты также зъ жонами и з дѣтми и з многими силами и взявши зъ собою ѡднаго ѡстронома который сѧ знаа по звѣздахъ ⁴, и пошли 8 кораблей моремъ по заходу солнца хотечи собѣ знайти на земли мѣсто случное гдѣ бы сѧ мали поселити а мешкати с покоемъ, а с тыми шлаты чотыры рожан навмшшы имени именем с Кита-врусь Довспрунькѣ а с Колумновъ Премпор, а з Рѣси 8льанус, а з Рожъ Бекторъ, а такъ шны люди не малыи часъ по мору ходили и прышли Мѣжиземского моря и дошли до реки до Шума, и тою рекою Шумою в море шкыи, и моремъ шкыиномъ дошли до реки 8стыа где Немонъ спадываетъ 8 море шкыи, и потомъ пошли рекою Немномъ 8 верхъ ѡлиж 8 море Малое которое называется море Немновоѣ, а для тое прычины тоѣ море Немновоѣ называется ижъ в тоѣ море Немонъ спадываетъ дванадцатма 8стыи а каждое зоветьсѧ

Ivan Uževyč: Ruténská mluvnice

- Podle jazykových rysů snad pocházel z Volyně
- 1. ruténská mluvnice *Грамматыка словенская* (rkr.)
- Napsána během studií autora na Sorbonně 1643 – existují 2 verze
- Psána latinsky = určena pro cizince
- Strukturně vychází ze Smotrického mluvnice 1619, ale i z latinské mluvnice (latin. pády)
- 1. část slabikář a výslovnost písmen, představení různých typů písmen
- 2. část: morfologie – tam mj. uvádí i duál (пануєва, пануєта), polonismy: я естемъ, ты естесь

Adiectivum masculinum DECLINATIO.

<i>Nominatio</i>	- ый нй	небесный сладкий
<i>Genetivus</i>	- - ого - - - - -	небесного сладкого
<i>Dativus</i>	- - - омъ - - - - -	небесномъ
<i>Accusati</i>	- - - ого - - - - -	небесного
<i>Vocativus</i>	- - ый нй - -	небесный сладкий
<i>Ablativus</i>	- - ымъ нмъ	небеснымъ сладкимъ

Numerali

<i>Nominat</i>	ый нй - -	небесный - -	сладкий
<i>Genetivus</i>	ыхъ нхъ -	небесныхъ -	сладкихъ
<i>Dativus</i>	ымъ нмъ -	небеснымъ -	сладкимъ
<i>Accusati</i>	ыхъ нхъ -	небесныхъ -	сладкихъ
<i>Vocativus</i>	ый нй - -	небесный - -	сладкий
<i>Ablativus</i>	ыми нми -	небесными	сладкими

Exempla masculina

Зайный *celebris* тайный *secretus* латвийный *facilis*
 послушный *obediens* пристойный *conveniens*
 хитрый *astutus* высокий *altus* низкий *humilis*
 оутонный *Doctus* пышный *superbus* etc.

Ivan Uževyč: konverzace

D,	LATINA	W	POLONICA
118b	oportuit nos iam nunc duobus miliaribus hinc abesse. C. Age, erecti	118b	potrzebá nam było już 15 ztąd bydź we dwu miłách. C. Nuż wesoło jedzmy obiad. Podźmy.
119b	prandeamus. Eamus. E. Subducamus rationem domine hospes, 5 quantum debemus? H. Debetis quatuor solidos et sex denarios, in singulos equites.	20 E. Poráchuymy się. Pánie Gospodařzu/ 23 ileśmy winni? 25 H. Winniście cztery szelągi y sześć groszy ná káždego koniá. Weś	
10	B. Accipe,	119b	kontentuy sie tym H. ták jest Pánie B. Gdzie jest służebnica? 5 Bierz dzieweczko będziesz miáła ná szpilki. Chłopcze/ przywiedź tu 10 koniá mego/ czy się dobrze miał? I. Ták jest pánie/ ni náczym mu
V 111	satin ¹ hoc tibi est? H. Etiam domine. B. Ubi est ancilla? Accipe amica mea, 15 istuc aciculis insumes. Puer, adducito ² huc equum meum, num probè curatus est? I. Est ³ Domine, 20 nihil ipsi rerum,		

P	POPULARIS	SACRA
59v	потреба намѣ было южѣ за двѣмили я этондѣ быти C: нуже весоло 5 ѡбѣдуймо поидѣмѣ E: учинѣмѣ рахунокѣ Пане Господару 9 Іакѣ веле виннысмы 2 10 H: чтыри солиды ³ и шест пѣнезей накождо конного B: ѡзми досытѣли маешѣ? 15 H: такѣ ест Пане B: где ест служебница ѡзми Приателко моя то на шпѣлки утратишѣ хлопче приведи самѣ 20 коня моѣго добре ли ѡпатроный ѣсть I: ѣсть Пане нажадной рѣчи потребнои	на потребу ¹ нам быст нынѣ совеселимѣ — — — — — — — — — — сотворим Господине Гостиннику что ти имамы дати четыри Солды и — — — — — ѡѣдинаго кождо конна прими имаши ¹ ли изѡбилно такѣ ест гѣине где ест раба восприми Любимаа мой ѡроче приведи ⁴ сѣмо — — — — — ест гѣи всѣа наже суть на потребу

Standardní církevní slovanština

Charakteristika

- **Větší variabilita textů** než v Moskevské Rusi – není jediné centrum (hlavními centry Kyjev, Vilnius, Ostroh...), kolují opisy rukopisů původně bulharských, moldavských, moskevských
- Texty v moskevské csl. mohou být beze změny přetiskovány (místní texty ale v Moskvě ne, tam chápána „litevská“ norma jako odlišná, a tedy chybná)
- **Církev není autokefální**, takže zachovává kontakty s jižní Evropou
- Není reakce proti jsl. vlivu jako v Moskevské Rusi, všechny jsl. rysy zachovány
- **Výslovnost csl.:**
 - v cizích slovech se *e* vyslovuje bez jotace (také písmeno э)
 - *z* /h/, *κτ* > *τ* /g/ („гамма“ od kon. 16.st.).
 - *θ* /ft/, ale *i* /θ/.
 - *Ѣ* /i/, *ѣ* /y/
 - Jihoslovanské přízvukování vlastních jmen: *Μιχαῖλ* (mosk. *Μιχαῖλ*), *Σολομῶν* (mosk. *Σολομῶν*), *Θεοφᾶν* (mosk. *Θεοφᾶν*)
 - Přízvukování proklitik: *на зѣмлю* (mosk. *на зѣмлю*)

Szwajpolt Fiol

- 1459 (Franky) -1525/6 (Krakov)
- První cyrilský tiskař
- 1491-1493? Vydá v **Krakově** 5 vsl.-csl. knihy (Oktoich, Časoslov, Postní triod, Květní triod) – 1. csl. knihy tištěné cyrilicí (srv. 1. csl. tisk hlaholicí již 1483)
- Jazyk typickým představitelem 2. jihoslovanského vlivu

Pravoslavné vzdělání

- V Polsko-litevské unii měli obyvatelé široký přístup ke **vzdělání**, které se poskytovalo **latinsky a polsky** (zejména v protestantském prostředí).
- **Rozvoj jezuitského školství** (od 1571 v VKL), Brestská unie (1596) a nízká znalost csl. se staly vážným nebezpečím pro tenčící se pravoslavnou komunitu.
- Pravoslavní intelektuálové a šlechtici proto zakládají řadu kulturně-vzdělávacích center při pravoslavných chrámech (tzv. **bratrstva**), jejichž součástí se stávají **škola** a **tiskárna**, jejich úkolem byla také všeobecná podpora pravoslavného obyvatelstva (Lvovské a vilenské bratrstvo již od 15. stol.)
- Církevní slovanština je zde chápána jako **symbol pravoslaví**.
- Vzdělávací systém vytvořen na základě jezuitských kolejí a protestantských gymnázií, role latiny je přenášena na csl., přičemž se klade důraz i na **aktivní znalost** (slovem i písmem, někdy jsou žáci nuceni ve škole mluvit pouze csl.), **základem je ale znalost latiny**, učí se i řečtina, polština. Učí se trivium (gramatika, rétorika, dialektika) a quadrivium (aritmetika, geometrie, hudba a astronomie), v největších školách i lékařství a teologie
- Tiskárny produkují vedle liturgických textů také učebnice jazyka a vyučovaných předmětů v csl. (např. Katechismus S. Zizanija 1595, Rétorika Joannikija Galjatovského 1659)

Významné bratrské školy v Rzeczypospolitej

- 1576-1622/4 Ostroh (Volyn)
- 1585-1790 **Lvov** (Halič): na počátku vzorem pro ostatní školy
- 1588-18.st. **Vilnius** (Litva): nejdůležitější škola na Litvě
- 1590/2 Mohylov (Litva)
- 1591 Brest (Litva)
- 1592 Minsk (Litva)
- 1615/6 **Kyjev**, 1632 spojena se školou Kyjevo-pečorské lavry → stane se nejvýznamnější pravoslavnou školou vůbec
- 1619-1726 Luck (Volyn)

Ostrožská Bible

- **1. kompletní tištěná csl. Bible**
- 1580-1581 vydána **Ivanem Fjodorovem** ve spolupráci s Gerasimem Smotrickým v Ostrohu v tiskárně Ostrožské akademie
- Základem byla Gennadijevská Bible, jejíž text byl zkontrolován podle tištěné řecké Septuaginty, bylo přihlédnuto k dalším csl. rukopisům (vsl., srb. i bulh.), Vulgatě a **českému** překladu
- Jazykově byl text očištěn od vern. rysů, csl. standard byl přísně dodržován
- Stala se základem všech dalších zveřejňovaných biblických textů a byla schválena i Moskevským patriarchátem.

Петровъ

Ечежегда Кноѣви вниди ты иеєсь домъ
твоѣмъ вкоучегъ, понеже видехъ тѣмъ справе
длива быти предъ собою ероде семъ. И ѿ
звѣренъ земли чистыхъ воевѣдши ѿ собою се
дмѣро и седмѣро самце и самице. Ѿзверенъ же нечи
стыхъ двоѣ и двоѣ самце и самице. Ѿптиць те же
небесныхъ возмеши ѿ собою седмѣро и седмѣро. Ласо
блюдено будетъ племя ихъ, налицы всеа земли.
Бѣго еще посѣми днѣхъ, и язь наведу дождь на землю
четырѣдцать днѣхъ и четырѣдцать нощѣхъ. И погублю
всяко бѣство еже сътвори ѿ лица земли. И
бчинилъ естъ Ное все еликоже повѣла ему господь
и былъ естъ тогда Ное вошести стѣхъ лѣгехъ егда
воды потопами затопиша землю. Вниде же Ное
и сыновѣ его. Жена его и жены сыновъ его с нимъ:
вкоучегъ воды для потопами. И ѿзверенъ чистыхъ
и нечистыхъ и ѿптиць небесныхъ и всего еже деиже
тѣмъ на земли. Двоѣ и двоѣ вхошли суть Кноѣви
вкоучегъ самецъ и самица, икоже повѣла бы гдѣ
богъ Ноеви. И егда минуша седмъ днѣхъ воды

рече гдѣ въ ноеви, вниди
ты иеєсь до твоѣмъ вкоучегъ,
и кови дѣхъ тѣмъ правѣна при
домною втѣрѣдѣ семъ. Ико
тѣмъ чистыхъ втѣрѣдѣ кѣ
сѣмъ сѣмѣро сѣмѣро, мужескѣмъ полъ
и женескѣмъ. Ико тѣмъ нечистыхъ
двоѣ двоѣ мужескѣмъ по и женескѣмъ.
Иптиць те же нечистыхъ чистыхъ, сѣмъ
сѣмъ мужескѣмъ полъ и женескѣмъ. И
птиць те же нечистыхъ двоѣ двоѣ муж
ескѣмъ полъ и женескѣмъ, препитати
племя повеи земли. Ещѣ бо днѣхъ
сѣмъ, и язь наведу дождь на землю
мъ днѣхъ, и мъ нощѣхъ. И погублю
вся дѣиже сѣмъ иже сътвори хъ
ѿ лица всеа земли. И сътвори ное
елико заповѣда ему гдѣ. Ное же
бѣ лѣтъ 350, и попомъ бѣсть на
земли. Бѣи деже ное, и сѣмъ его,
жена его, и жены сѣмъ его с нимъ
вкоучегъ, воды ради потопами.
Иптиць чистыхъ, и ѿптиць нечи
стыхъ, и вѣсѣхъ еко тѣмъ чистыхъ,
и ѿко тѣмъ нечистыхъ, и ѿзверенъ,
и вѣсѣхъ гдѣ полъ заощи хъ по
земли двоѣ двоѣ, внидоша до ное
вкоучегъ мужескѣмъ полъ и женескѣмъ, ико
же заповѣда ему гдѣ. Бѣсть же
посѣми днѣхъ вода потопа на землю.

Ѧ . азъ всеахъ мнѣ оу
свѣтъ .

В . ВІЖУ ВІН ТАННУ ОД
ЧЛІКУ .

Д. доброесть вѣрующѣмъ пѣ
бѣнма мѣ.

Ж. ЖИЗНЬ ЁМЪ ВСЕМЪ ПГ

Kodifikace csl. (Smotrickij 1619)

- Meletij Smotrickij pocházel z Podolí (dnes záp. Ukrajina), byl polockým pravoslavným arcibiskupem, ale pak přešel k unii
- Mluvnice vychází z řecké a částečně latinské a obsahuje části: ortografie, etymologie (= rozsáhlá morfologie), syntax (vysvětlení vyšinutí z vazby a zákl. slovosledu), prosodie (o csl. verši)
- Pravidla používání písmen a akcentuace pro udržení principu antistichu (např. o/w), pravidla pro přepis řeckých slov (+ г pro /g/), rozdíl ѣ/ь jen měkčení, seznam slov s písmenem Ѣ (ne v paradigmatu)
- Zpravidelnění fonologie: kompletní vokalizace jerů (совершити)
- Správné rozlišování 7 pádů (v deklinaci psáno ukazovací zájmeno jako člen), ale rozlišování mnoha rodů (např. 5 u zájmen), ustanovení deklinací a konjugací
- Povoleny některé necsl. tvary jako dublety: koncovky –ov v gen. Pl. (дрѣгъ/дрѣгѡвѣ), dat. Sg. стѡи/стѣи
- Duál u všech skloňovaných slovních druhů, zavádí se rozlišení duálových koncovky zájmen a sloves podle rodu (m. n. на читаетъ, f. нѣ читаетѣ)
- Nepochopeny slovesné časy
- Téměř současná gramatická terminologie (vycházející primárně z kalků z řečtiny)
- Vzácně vlivy ukr., vč. variace и/ы, přízvukování

ѦПРОСѦДИСТИХО творной:

Мѡдѡи Стрѣнковскѡи Канѡнѣкъ Са
мѡнскѡи дѣи Славѣнскихъ хронографъ
достѡвернаи ѡ четвѣртой своѡи хроно
лобѡи книжѣ пишеть / Ѧвѡдѡ Славнаго
ѡнаго Латѣнскаго Поѡтъ ѡ Сѡрмѡнскихъ
нарѡдѣ Затѡчѣнѡи бѡвша и ѡзыкъ ѡ
совершѣннѣ навѣкъша / Славѣнскимъ дѡа
лектѡ Зачѣстѡе ѡгѡ красное и любопрѣм
ное Стѣхи и ли вѣрши писѡвша.

Зачѣже бѡмѡжнѣ Стѣхотворнѣ хѡдоже
ствѣ ѡ Славѣнскомъ ѡзыцѣ и ѡзѣ бѡ
ти сѡднѣвѣ / по сѡлаѣ во кратцѣ правѡла
ѡгѡ / помѣѣ тѡже и сѡвѣннѣ творѣти хо
таѣшимъ / Бжѣю помѡщѡю / прѣлагаю.

Чѡ ѡсть Просѡдѡ:

Просѡдѡ ѡсть четвѣтаѡ Грамѡтѣи
часть: юже радѣлихомъ на Ѧрѡграфѣи
фѣиѡ, и гласѡ писѣмѡнаго во гласѣиѡ
и ли во писѣнѡи припѣтѣи и ѡмѣнное бѡ
ти ю

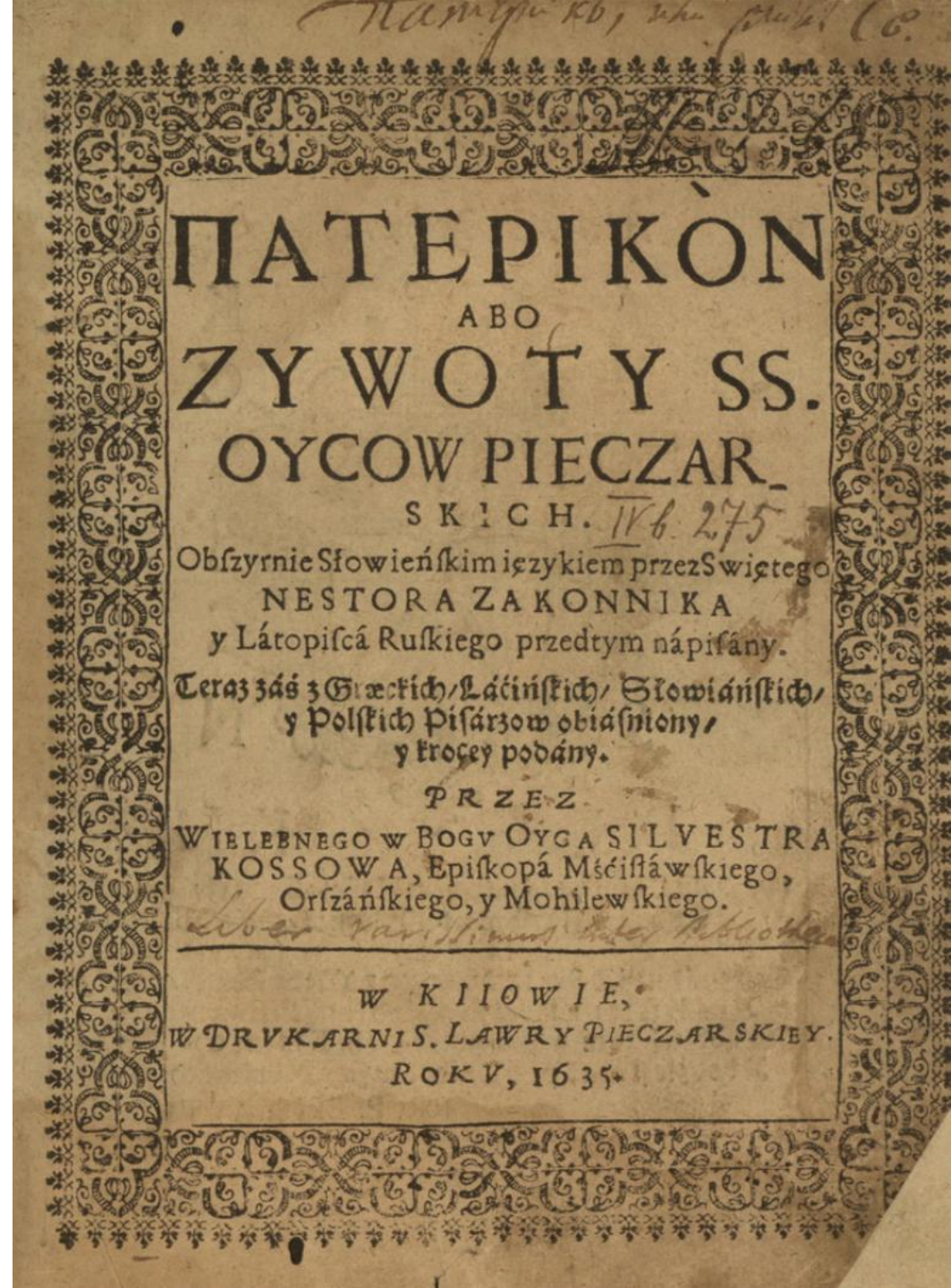
Petr Mohyla

- 1596 (Suceava) - 1647 (Kyjev)
- Moldavský bojar (jeho otec i bratři byli moldavští i valašští vojvodové)
- Archimandrit Kyjevo-pečorské lavry od 1627, **kyjevským metropolitou** 1632-1647
- 1632 sjednotil Kyjevskou bratrskou školu s vlastní školou Kyjevo-pečorské Lávy → **Kyjevo-Mohylanské kolegium**, později zakládány filiální školy.
- Jeho úspěchy a vliv:
 - Studium (využití didaktických metod latinského školství) a výborná znalost latiny a řečtiny => **možnost kritické revize slovanských překladů**, použití rétorických výdobytků klasických jazyků
 - **Sjednocení a vytříbení pravoslavné teologie**: Trebnik 1646, a Katechismus (byl uznán celým pravoslavným světem, vydán záhy latinsky, polsky, ruténsky csl., řecky, rumunsky)
 - **Normalizace církevní slovanštiny** díky gramaticko-filologickému přístupu
 - **Rozšíření funkcí csl.** podle latinského vzoru: odborný, pak i literární jazyk (i poezie, drama – žánry téměř neznámé v Moskevské Rusi)
 - **Rozmach pravoslavného knihtisku** (přes 50 titulů)
 - **Šíření pravoslavného vzdělání** a knihtisku do okolních zemí (Valašsko, Moldávie, Moskevská Rus)

Krize znalosti csl.

- Církevněslovanská filologie je sice na vyšší úrovni než v Moskevské Rusi, ale všeobecná znalost csl. je nízká
- Před csl. je dávana přednost ruténštině nebo polštině (např. kn. Kurbskij dal pravoslavnému knížeti Konstantinu Ostrožskému Homilie sv. Jana Zlatoústého, ten si je nechal přeložit do polštiny)
- Pravoslavné liturgické knihy vydávány i polsky, např. Krátký Katechismus Petra Mohyly.

Obecná bibliografie

- *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*. Мінск 1982-
- *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* 1-17. Львів 1914-2017.
- Журавскі, А. І. *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*. Том I. Мінск 1967.
- Русанівський, В., *Історія української мови*. Київ 2001.
- Мозер, М. *Что такое «проста мова»*. *Studia Slavica Hungarica* 47/3-4, 2002, 221-260.
- Нікалаеў, Мікалай В. et al.: *Гісторыя беларускай кнігі*. Т.1. *Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага*. Мінск 2009.
- Trunte, N. H. *Славенскій языкъ. Ein praktisches Lehrbuch des Kirchenslavischehn in 30 Lektionen. Band 2*. München 1998.
- TEMČINAS, Sergejus: *L'integrazione culturale del Granducato Lituano e nel Regno di Polonia: la tradizione libraria cirillica in rus'ka mova e i testi in polacco dei tatarı di Lituania*. In: Marti, R., Pesenti, M. [ed.]: *Libro manoscritto e libro a stampa del mondo slavo (XV–XX sec.)*. Roma 2015, 3–15.

БЛАГОДАРЪЖ О ЛЮБОСЛАШАННИ!

Бл҃годарю ѿ вѣниманіи

Спасибо за внимание!

Дякую за увагу!

Дзякуй за ўвагу!

Дякую за позорность!